

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ ПРАЦІ ФЕДОРА ВАЩУКА

У статті розглянуто шевченкознавчі дослідження видатного вченого-текстолога Федора Ващука, присвячені вивченню редакційної роботи Шевченка над своєю поезією, окреслено їх значення для сучасного літературознавства.

Ключові слова: історія шевченкознавства, поетика, редакційна робота, автограф.

В статье рассмотрены шевченковедческие исследования выдающегося ученого-текстолога Федора Ващука, посвященные изучению редакционной работы Шевченко над своей поэзией, определено их значение для современного литературоведения.

Ключевые слова: история шевченковедения, поэтика, редакционная работа, автограф.

The paper deals with the Shevchenko's studies done by prominent textual critic Fedir Vashchuk and dedicated to the analysis of Shevchenko's editing of his own poetry. The significance of those studies for the contemporary literary criticism is emphasized.

Key words: Shevchenko's studies history, poetics, editing, autograph.

Нині науці про Шевченка вже вкотре доводиться переосмислювати власний шлях розвитку, піддавати ревізії численні напрацювання попередніх років, окреслювати напрямки дальших досліджень. При цьому часто виявляється не тільки неповнота знань про Шевченка та його творчість, але й істотні прогалини в розумінні шевченкознавства як цільної галузі історії літератури: дедалі частіше трапляються повторення вже сформульованих раніше концепцій, ігноруються плідні інтерпретації, вивчення тексту провадиться без урахування історії питання тощо. Така ситуація, зрозуміло, не в останню чергу зумовлена складним шляхом розвитку шевченкознавства в умовах тоталітарного суспільства, коли чимало серйозних науковців було проскрибовано і забуто. Однак протягом останніх двох десятиліть в активний науковий обіг повернуто ряд першорядних праць, що істотно вплинули на парадигму сучасного шевченкознавства. Переважно це доробок цільних шевченкознавців 1920–1930-х років, меншою мірою – ранішого часу, проте поза увагою залишаються деякі роботи післявоєнного періоду, що цілком доступні для дослідника. Насправді ж – порівняно із трагічним періодом масових репресій часи 1960-х – 1970-х, а подекуди і 1980-х років, хоч і були сприятливішими для розвитку наукової думки, так само потребують уваги з огляду на чисельну перевагу праць кон'юнктурних, а тому й неактуальних у теперішніх умовах, тоді як вартісні студії незрідка залишаються в тіні.

Ім'я талановитого літературознавця Федора Тимофійовича Ващука (16 жовтня 1925 р. – 15 квітня 1988 р.) нині незаслужено призабуте. Варто нагадати бодай основні факти його життєпису: 1951 року закінчив Ужгородський університет, у 1954 р. захистив кандидатську дисертацію на тему "Поезія Т. Г. Шевченка періоду заслання (1847–1850 рр.)" [див. 2]. Все своє творче життя (1955–1988) пропрацював у Запорізькому педагогічному інституті (з 1988 – Запорізький університет) на посадах спершу старшого викладача, згодом – доцента. Часовий діапазон появи шевченкознавчих статей Ф. Ващука – понад 30 років: від кінця 1950-х і до 1989 року, коли остання його розвідка вийшла вже посмертно. Це ряд ґрунтовних досліджень, що з'являлися друком у провідних наукових часописах та збірниках праць, зокрема наукових шевченківських конференцій, – "Дві редакції поеми Т. Г. Шевченка "Москалева криниця"" (1962), "Редакційна робота Шевченка над циклом "В казематі"" (1966), "Творчо-редакційна робота Шевченка над поезіями останніх років (1859–1861)" (1969), "Творчо-редакційна робота Шевченка над поезією раннього періоду" (1971), "Дві редакції поеми Шевченка "Мар'яна-черниця"" (1973), "Поема Т. Шевченка "Княжна" в редакціях і варіантах" (1974), "Творчо-редакційна робота Шевченка над поемою "Гайдамаки"" (1976) та ін. [див.: 3–22].

Дослідник шляхом скрупкульозного зіставлення різних редакцій одного твору – як рукописних, так і друкованих – досліджував особливості та закономірності наполегливої роботи Шевченка над текстом, що дало можливість реконструювати, а подекуди і переконливо відтворити рух творчої думки поета, логіку тих чи тих художніх рішень. Ф. Ващук послідовно відстежував смислове та психологічне значення редакційних змін, поглиблення образності, удосконалення сюжетно-композиційної будови, синтаксично-інтонаційної та ритміко-евфонічної організації твору, доводив на конкретних прикладах зростання версифікаційної майстерності поета загалом. Своїм ретельним порівняльним аналізом він спростував поширене уявлення про нібито тотально імпровізаційний характер творчості Шевченка, відтворивши надскладну лабораторію творчо-редакційної роботи поета.

Розгляд динаміки творчого процесу спирався у Ф. Ващука на інтерпретаційний підхід до редакційних змін, спостереження за рухом семантики тексту. Цілком сучасне звучання зберігає його вдумливий мікроаналіз низки Шевченкових поезій, досліджуваних на рівні образності, символіки, тропіки тощо. Вироблена Ф. Ващуком система дослідження творчої лабораторії поета, методика наукової інтерпретації заслуговують сьогодні на пильне вивчення, оскільки багато що з набутків цього науковця і тогочасного шевченкознавства загалом випало з активного обігу, подекуди помітне значне зниження наукового рівня студій над Шевченковими текстами порівняно із 1960–1970-ми роками.

Ф. Ващук одним із перших в українському літературознавстві у другій половині ХХ ст. послідовно закладав підвалини наукового вивчення художніх особливостей поезії Шевченка під кутом зору її впливу на реципієнта. На відміну від ще аматорських спроб В. Доманицького [24], Б. Грінченка [23] та І. Огієнка [31] на початку ХХ століття, які вивчали побутування "Кобзаря" серед селян та рівень його розуміння, Ф. Ващук звернув увагу і дослідив ряд Шевченкових редакційних змін, спрямованих на імпульсування уяви читача. Дослідник окреслив поняття енергії зворотного впливу поезії Шевченка, з усією очевидністю розрахованої на співтворчість реципієнта. Деякі аспекти згаданої проблеми нині успішно розробляються в роботах В. Смілянської [34], М. Зубрицької [27 і 28] та ін. [1].

Відстеження Ф. Ващуком роботи Шевченка над удосконаленням сюжетно-композиційної організації творів у пізніших редакціях переконливо продемонструвало послідовне зростання майстерності поета – від ранньої "Катерини" до "Марії" – останнього великого наративного твору Шевченка. Приміром, Ф. Ващук підкреслює, що поет у пізній редакції поеми "Гайдамаки" порівняно із першодруком (1841) викреслив ряд епізодів, зокрема романтичні зустрічі Яреми і Оксани після одруження, розуміючи "відірваність їх від загального процесу дії". Деякі дослідники, не знаючи про такі виправлення, твердили про незавершеність любовної лінії в поемі, тоді як насправді такі зміни були глибоко мотивовані загальним патетико-героїчним задумом уславлення гайдамаків, внаслідок чого деякі побутові подробиці, деталі, що не мали принципового значення для сюжетного вирішення, Шевченко послідовно вилучав, досягаючи цим цілісності дії та композиційної єдності.

У кількох статтях Ф. Ващук на широкому матеріалі розглянув окремі аспекти поетики Шевченка, зокрема особливості функціонування і закономірності творення порівнянь, організацію розповіді, роль і значення портретних характеристик у поезії та прозі: "Ідейно-естетична роль порівнянь у поезії Шевченка" (1982), "Портрет у поезії Шевченка" (1982), "Розповідна майстерність Шевченка" (1983), "Образотворча роль портрета у повістях Шевченка" (1985). Дослідник у згаданій статті "Розповідна майстерність Шевченка" продовжив започатковане В. Смілянською [33] вивчення форм художнього мовлення, розкривши їх взаємозумовленість із поетичною структурою твору, стилем і тональністю викладу, що мало посутнє значення для подальшого дослідження проблеми.

Ф. Ващук проникливо помічав на поетологічному рівні проникнення художницького бачення в поезію, тобто своєрідний синтез мистецтв у тканині тексту. Так, у статті "Ідейно-естетична роль порівнянь у поезії Шевченка" він слушно відзначає "посилення в поезії Шевченка періоду заслання синтезу таланту поета й художника; за його описами часто стоять зараз невідомі нам втрачені чи задумані картини" [18, 124]. Так

само, здійснюючи комплексний аналіз вірша "Ми вкупочці колись росли", дослідник говорить про сплав "поетичного таланту та таланту художнього живописання" [8, 123]. На його глибоке переконання, кожний вжитий у цьому вірші "образотворчий семантично вагомий епітет є свого роду етюдом, що апелює до зорових чи слухових чуттів читача, нарощує ознаки, переливи роздумів" [8, 123].

Ясна річ, написані півстоліття тому статті слід якнайшвидше републікувати. Водночас незайвими будуть і певні коментарі та пояснення з огляду на сучасний стан шевченкознавства та нові суспільно-історичні реалії. Якщо цитати з В. Леніна, К. Маркса і т.п. – необхідний зовнішній атрибут наукових статей того часу, без чого навряд чи б вони побачили світ, – явище цілком зрозуміле, то системна соціологізація потребує докладнішого з'ясування. Цілком можна ігнорувати пасажі про зростання класової свідомості Шевченка, водночас не завжди твердження Ф. Ващука про поглиблення соціального звучання твору, акцентція соціальної нерівності тощо як результат редакційної роботи – позбавлені сенсу: уважне порівняння відповідних фрагментів, цитованих дослідником, дозволить читачеві скласти власну думку. Втім, очевидним і не виправданим є надмірне соціологізування Шевченкової поезики, зокрема ряду тропів, хоча слід визнати – науковцю переважно не зраджує відчуття міри. Доволі натягнутою і надуманою є інтерпретація окремих фрагментів поеми "Варнак" тоді, коли дослідник згадує революційну доцільність і т. п., про що, зрозуміло, герої Шевченка і гадки не мали, це ж стосується розгляду кількох інших творів.

Ще одним контроверсійним питанням із погляду сьогодення є теза про атеїзм Шевченка. Слід розуміти, що альтернативної думки з цього приводу в час, коли статті писалися, звісно, бути не могло. Цей накинутий Шевченковій творчості жорсткий догмат значною мірою нівелював дослідницькі здобутки Ф. Ващука в аналізі поеми "Марія" [10] – у потоці викривально-атеїстичної риторики часом трапляються некоректні, а то й блюзнірські вислови щодо Бога, Біблії тощо. Проте в конкретному розгляді, порівнянні двох редакцій дослідник виявив глибоке розуміння тексту, хоча й змушений був вдаватися до ритуально-атеїстичних виразів. Сучасний читач має поставитися до цього із належним розумінням.

Так само неприйнятний із погляду сучасної науки, але обов'язковий для радянського шевченкознавства постулат про неухильну і закономірну еволюцію Шевченка від наївного козакофільського романтизму до реалізму – відповідні формули іноді трапляються у Ф. Ващука, проте, очевидно, не були його внутрішнім переконанням, оскільки слабо підтверджені текстуальним аналізом. Про співвідношення романтизму та реалізму в Шевченковій поезії нині дискутують ряд дослідників, зокрема М. Кодак [29], М. Моклиця [30], В. Пахаренко [32] та ін.

Варто також пояснити: на час появи вже згадуваної статті "Вірш Шевченка "Ми вкупочці колись росли"" (1968) ще не було встановлено, що Оксана Коваленко – подруга дитячих літ Шевченка – насправді одружилася, а не стала покриткою. У цьому випадку Ф. Ващук, крім того, перебільшив міру автобіографічності твору, вважаючи прототипом центрального образу поезії реальної О. Коваленко. Свого часу П. Жур, вивчивши метричні книги і сповідні розписи церков Звенигородського повіту і серед них – записи Кирилівської церкви, знайшов інформацію про її одруження з кріпаком К. Сорокою [25, 305–306; 26, 74–78]. Зображення Оксани покриткою у вірші слід розглядати як художній вимисел Шевченка, який у цьому разі розвивав характерну для нього тему жіночої неволі та зневаженого материнства.

Статті Ф. Ващука різних років, якби були зібрані під однією обкладинкою, становлять свого роду монографію, що дає змогу поглянути на Шевченкову творчість під авторським кутом зору цього дослідника. Вартісність його наукового доробку – незаперечна, вона побільшується зверненням до першоджерел – автографів Шевченка, що нині практикується вкрай рідко, і це надає роботам Ф. Ващука фундаментальності та авторитетності. Таким чином, вони мають вагомe значення не тільки для історії шевченкознавства, але й подальшого розвитку науки про Шевченка в сучасних умовах.

1. *Боронь О. В.* Імплицитний читач Шевченка: логіка простору // *Боронь О. В.* Поетика простору в творчості Тараса Шевченка. – К., 2005. 2. *Ващук Ф. Т.* Поезія Т. Г. Шевченка періода ссылки. (1847–1855 гг.). Автореферат дисс. ... канд. філол. наук. – Одеса, 1954. 3. *Ващук Ф. Т.* Традиції Т. Г. Шевченка в оповіданнях Марка Вовчка // *Наукова сесія [Запорізького держ. пед. ін-ту], присвячена 100-річчю з часу першого видання "Народних оповідань" Марка Вовчка.* – [Запоріжжя], 1957. 4. *Ващук Ф. Т.* Дві редакції поеми Т. Г. Шевченка "Москалева криниця" (З творчої лабораторії поета) // *Праці Одеського держ. ун-ту.* – 1962. – Т. 152. Сер. філол. наук. – Вип. 14. 5. *Ващук Ф. Т.* З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка: (Редакційна робота над невідомою поезією 1847–1850 рр.) // *Мовознавство і літературознавство.* (Зб. вибр. праць пед. ін-тів). – К., 1964. 6. *Ващук Ф. Т.* Дві редакції поеми Т. Г. Шевченка "Варнак" // *Зб. пр. 12-ї наук. шевч. конф.* – К., 1964. 7. *Ващук Ф. Т.* Редакційна робота Шевченка над циклом "В казематі" // *Зб. пр. 14-ї наук. шевч. конф.* – К., 1966. 8. *Ващук Ф. Т.* Вірш Шевченка "Ми вкупочці колись росли" // *Зб. пр. 15-ї наук. шевч. конф.* – К., 1968. 9. *Ващук Ф. Т.* Творчо-редакційна робота Шевченка над поезіями останніх років (1859–1861) // *Зб. пр. 16-ї наук. шевч. конф.* – К., 1969. 10. *Ващук Ф. Т.* Поема Шевченка "Марія" у редакціях і варіантах // *Зб. пр. 17-ї наук. шевч. конф.* – К., 1970. 11. *Ващук Ф. Т.* Творчо-редакційна робота Шевченка над поезією раннього періоду // *Зб. пр. 18-ї наук. шевч. конф.* – К., 1971. 12. *Ващук Ф. Т.* Дві редакції поеми Шевченка "Мар'яна-черниця" // *Зб. пр. 20-ї наук. шевч. конф.* – К., 1973. 13. *Ващук Ф. Т.* Поема Т. Шевченка "Княжна" в редакціях і варіантах // *Укр. літературознавство.* – 1974. – Вип. 21. 14. *Ващук Ф. Т.* Творчо-редакційна робота Шевченка над поемою "Гайдамаки" // *Зб. пр. 21-ї та 22-ї наук. шевч. конф.* – К., 1976. 15. *Ващук Ф. Т.* Творча історія поеми Т. Г. Шевченка "Царі" // *Укр. мова і літ. в школі.* – 1979. – № 7. 16. *Ващук Ф. Т.* Поема Шевченка "Сретик" // *Зб. пр. 23-ї наук. шевч. конф.* – К., 1979. 17. *Ващук Ф. Т.* Портрет у поезії Шевченка // *Рад. літературознавство.* – 1982. – № 6. 18. *Ващук Ф. Т.* Ідейно-естетична роль порівнянь у поезії Шевченка // *Зб. пр. 24-ї наук. шевч. конф.* – К., 1982. 19. *Ващук Ф. Т.* Розповідна майстерність Шевченка // *Зб. пр. 25-ї наук. шевч. конф.* – К., 1983. 20. *Ващук Ф. Т.* Образотворча роль портрета у повістях Шевченка // *Зб. пр. 26-ї наук. шевч. конф.* – К., 1985.

21. *Ващук Ф. Т.* Цикл поезій Т. Г. Шевченка "В казематі" // Укр. літературознавство. – Л., 1985. – Вип. 45. 22. *Ващук Ф. Т.* Психологічне розкриття характеру в поемі Шевченка "Наймичка" // 36. пр. 27-ї наук. шевч. конф. – К., 1989. 23. *Грінченко Б.* Перед широким світом. – К., 1907.
24. *Доманицкий В.* Как читается Шевченко // Киевская старина. – 1904. – Т. 86. – № 7/8.
25. *Жур П. В.* Коваленко Оксана Степанівна // Шевченківський словник: У 2-х т. – К., 1976. – Т. 1.
26. *Жур П.* Літо перше: 3 хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. – К., 1979. 27. *Зубрицька М.* Типи читача в структурі поетичних текстів Т. Г. Шевченка // ХХХ наук. шевч. конф.: Тези і матеріали. – Донецьк, 1993. 28. *Зубрицька М.* Феноменологічний аспект категорії читача в творчості Тараса Шевченка // Світи Тараса Шевченка: 36. ст. до 185-річчя з дня народж. поета. – Нью-Йорк, Л., 2001. – Т. 2. – (Зап. НТШ; Філол. секція; Т. 215). 29. *Кодак М.* Метод: реабілітація категорії в контексті шевченкознавства // Матеріали 34-ї наук. шевч. конф.: У 2 кн. – Черкаси, 2003. – Кн. 1. 30. *Моклиця М.* Реалізм / романтизм як бінарна опозиція культури і художній метод Т. Г. Шевченка // Матеріали 34-ї наук. шевч. конф.: У 2 кн. – Черкаси, 2003. – Кн. 1. 31. *Овгенко І.* Шевченко на селі // Рада. – 1909. – 11 берез.; 12 берез.; 9 квітня; 4 червня. 32. *Пахаренко В.* На позвах зі стереотипами: ще раз про творчий метод Т. Шевченка // Матеріали 34-ї наук. шевч. конф.: У 2 кн. – Черкаси, 2003. – Кн. 1. 33. *Смілянська В. Л.* Стиль поезії Шевченка (суб'єктна організація). – К., 1981. 34. *Смілянська В. Л.* Читач у художньому світі й поза ним // Смілянська В. Л. Шевченко- знавчі розмисли: 36. наук. праць. – К., 2005.